

4. Леонтьев Л. П. Проблемы управления учебным процессом: Математические модели / Л. П. Леонтьев, О. Г. Гохман. — Рига : Зинатне, 1984. — 239 с.
5. Якунин В. А. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты / В. А. Якунин. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. — 160 с.
6. Талызина Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н. Ф. Талызина. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 297 с.
7. Дмитренко Т. А. Обучение как управление познавательной деятельностью / Т. А. Дмитренко // Методы и средства кибернетики в управлении учебным процессом высшей школы : сб. науч. тр. / Рижский политехнический ин-т. — Рига, 1986. — С. 173–178.
8. Афанасьев В. Г. Проблема целостности в философии и биологии / В. Г. Афанасьев. — М. : Мысль, 1994. — 221 с.
9. Колбіна Т. В. Формування міжкультурної комунікації майбутніх економістів: теоретико-методологічний аспект : монографія / Т. В. Колбіна. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. — 392 с.
10. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков ; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. — М. : ТЦ Сфера, 2004. — 448 с.
11. Педагогика : учебник / Л. П. Крившенко, М. Е. Вайндорф-Сысоева и др. ; под ред. Л. П. Крившенко. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. — 432 с.
12. Новый глумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. В 4-х тт., Т.3. — К. : Вид-во «Аконіт», 1999. — 927 с.
13. Дмитренко Т. О. Педагогічний процес: багатовимірний аналіз / Т. О. Дмитренко // Актуальні питання навчання та виховання особистості : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Гриньової. — Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2009. — 151 с.

Надійшла до редколегії 01.06.2010 р.

УДК 37.013.42

О. Л. КАРАМАН

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

Розкриваються філософські аспекти соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими на основі філософського осмислення феноменів злочину та покарання.

***Ключові слова:** філософські основи, соціально-педагогічна робота, неповнолітні засуджені, злочин, покарання.*

Раскрываются философские аспекты социально-педагогической работы с несовершеннолетними осужденными на основе философского осмысления феноменов преступления и наказания.

***Ключевые слова:** философские основы, социально-педагогическая работа, несовершеннолетние осужденные, преступление, наказание.*

The philosophical bases of social-pedagogical activity with under age convicted persons on the basis of philosophical comprehension of the phenomena of crime and punishment are revealed.

Key words: *the philosophical bases, social-pedagogical activity, an under age convicted person, a crime, a punishment.*

Актуальність філософського осмислення проблеми соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими зумовлена тим, що нині перед громадськістю постійно постає питання: яким чином пов'язані розвиток, демократизація та гуманізація суспільства зі зростанням злочинності, зокрема дитячої; і чому, незважаючи на прогресивність і гуманність чинного законодавства України щодо неповнолітніх правопорушників, у суспільстві, частиною якого є персонал кримінально-виконавчої системи, є бажання й надалі боротися зі злочином через залякування злочинця карою та помстою за вчинене зло. І це при тому, що більшість того ж суспільства підтримує шлях до прогресу, цивілізації, гуманізму, демократії тощо. На ці й інші питання ми спробували відповісти, використовуючи логіко-філософський аналіз розвитку злочину і покарання та їх оцінки з точки зору культурно-цивілізаційного процесу та теорії і практики соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Проблему соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими ми розглядаємо на основі застосування багаторівневої методології як перевіреного способу глибокого й різнобічного наукового осмислення явища, що вивчається. Одна з найчіткіших концепцій рівнів методології належить Є. Юдіну. Він розрізняє чотири методологічні рівні дослідження: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий та технологічний [1, с. 15–17].

Мета статті — розкрити філософські основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, що стає можливим на першому, філософському, рівні методологічного осмислення цього явища. Оскільки досліджуване нами явище має різноаспектний та міждисциплінарний характер, то й його філософське осмислення охоплює різні аспекти. Передусім, це філософське осмислення виникнення такої категорії дітей, як неповнолітні злочинці, що пов'язано, з одного боку, з учиненням ними злочину, а з іншого — призначенням їм певного виду покарання за скоєний злочин. Отже, основою філософського осмислення соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими є філософські роздуми над такими явищами, як злочин і покарання.

Останнім часом до філософських основ злочину як соціального явища прикута увага фахівців з філософії права, які розглядають досвід логіко-філософського аналізу розвитку злочину і злочинності з точки зору культурно-цивілізаційного процесу. Це праці В. Бачініна, Є. Позднякова, Ю. Блувштейна, А. Добриніна, М. Готтфредсона, Т. Герші, О. Микитчика та ін.

Дослідження злочину під кутом зору філософської методології полягає не в розгляді злочину з різних позицій певних галузей знань, а у виявленні універсально-узагальненого погляду на злочин у контексті ставлення людини до світу в процесі історичного розвитку цивілізації. Якщо об'єднати різноманітні вчення, концепції, теорії про сутність і походження злочину, то можна виділити дві основні світоглядно-методологічні позиції в історії питання — натуралістично-матеріалістичну, основою якої є думка про матеріальність світу, об'єктивні закони розвитку суспільства через свідому діяльність людей, та релігійно-ідеалістичну, яка заперечує будь-яку закономірність у суспільному розвитку, що відбувається під впливом духовних начал.

Проте для обох філософсько-світоглядних підходів характерне пов'язування злочину та злочинності зі злом, яке, з точки зору матеріалістичного розуміння світу, є в самій людині через її недосконалість і відсутність у готовому вигляді відповідних умов життя, за які вона постійно бореться; з точки зору релігійно-ідеалістичного підходу, відповідно до якого зло притаманне людині через гріхопадіння, тимчасовість у земному житті, де вона перебуває в стані випробування, внутрішньої боротьби перед прийдешнім вічним життям тощо.

На думку О. Микитчика, основними питаннями стосовно зла в історії розвитку релігії чи філософії є: з яких сфер безкінечного і різноманітного, досконалого у своїй єдності і цілісності світу надходить еманация зла? І друге: чому за віковічне існування цивілізації люди вимушені терпіти, як на їхніх очах вчиняють злочини, бачити їх потворну сутність, гидливо ставитися до них і водночас не мати достатніх матеріальних, духовних і моральних сил, щоб покінчити з ними? [2, с. 14].

Із неосяжної безлічі відповідей на ці запитання можна виділити дві визначальні: перше — зло має свої особливі, недосяжні людському розумінню підґрунтя і передумови, тобто воно перебуває в метафізичній реальності. І друге — висхідні корені злочину реально осяжні як продукти соціального середовища й антропосфери, тобто вони перебувають у фізичному просторі. Але обидві відповіді об'єднує визнання злочину як неминучого і нездоланного атрибута цивілізації, одіозного символу дисгармонійності відносин людини зі світом і собі подібними, а в цілому — показником глибокого неблагополуччя земного світопорядку.

Наступним філософським питанням в історії були міркування над тим, чи є зло атрибутом людського суспільства, чи воно притаманне всьому органічному світу — тваринам, природним явищам тощо. Так, у язичницьких релігіях, де одухотворялися сили природи і тварин, виникли вчення про те, що злочини притаманні не тільки людям, а й усьому існуючому у світі. Як писав Ломброзо, тварини обдурюють, крадуть, розбійничають, займаються грабінництвом, убивають і пожирають одна одну, тому також можуть бути злочинцями. З іншої точки зору, зло і злочин — це суто суспільні явища, оціночна характеристика людей, оскільки природа не має ні прав, ні обов'язків, а тварина живе природ-

ними інстинктами і бореться за виживання всіма доступними їй засобами. На відміну від тварин, людська життєдіяльність, будь-який вчинок цілеспрямований, усвідомлений. І злочин завжди є усвідомленою дією, незалежно від того, був він запланований і добре підготовлений чи скоєний у стані афекту. Не випадково Кримінальний кодекс України звільняє від покарання і не визнає за злочин дії людей, що нагадують тваринні, інстинктивні дії в стані душевно-психічного розладу.

Отже, злочин має соціальну сутність, і природні основи злочину закладені в суперечливості суспільної життєдіяльності людини. Зло — основа злочину, проте не зводиться до нього: зло підлягає моральній оцінці, а злочин — моральній і, крім того, правовій.

Наступне питання, яке здавна досліджують філософи, — що становить основу злочину? З точки зору натуралістичних концепцій, злочинність виникає внаслідок виявлення тваринних інстинктів людини. З матеріалістичних позицій сам процес життєдіяльності людини створює основу для злочину. Так, система матеріального виробництва, яка містить процес вироблення суспільного продукту, обміну і розподілу, ставить людей, або їх групу, у різне становище щодо засобів виробництва, а це призводить до матеріально-економічного розшарування суспільства на різні його верстви, класи. Звідси — соціально-економічна нерівність людей у суспільстві. Багатство, яке створюється колективною працею всього суспільства, стає недоступним щодо його користування в рівній мірі всіма членами суспільства. Це породжує протилежність класових і групових інтересів людей, їх боротьбу. У результаті частина населення опиняється в кризовому становищі, починає шукати засоби виходу з нього, і часто за допомогою злочинних дій. З іншого боку, й серед багатих володарів матеріальних цінностей постійно ведеться боротьба за економічне панування, постійна конкуренція, загроза розорення, прагнення до збагачення, що є основою для різних видів злочинів. Отже, там, де є багатство, завжди відбувається боротьба за володіння ним, а значить є і місце для злочину.

Такі ж явища відбуваються й у суспільних відносинах людей. Суспільні відносини людей повинні бути регламентовані, узгоджені, керовані. Усі ці функції виконує держава в складі владних структур. Влада — це люди, які різні інтереси окремих людей, груп або класів спрямовує в одне русло. Проте інтереси різних угруповань настільки різні, що для дотримання інтересів одних владі доводиться ігнорувати інтереси інших. Економічні та політичні відносини між групами, класами, народами, зацікавленими у владі, привласненні матеріальних цінностей призводять до революцій, війн, страйків, грабіжництва, корупції, утворення злочинних угруповань тощо. Тобто там, де влада, виникає загроза порушення нормальних суспільних відносин, що є основою злочину.

Таким чином, зважаючи на натуралістично-матеріалістичне світоглядно-методологічне розуміння життєдіяльності суспільства, злочин як соціальне явище походить з фундаментальних його основ. Суб'єктом

і об'єктом злочину є люди в системі суспільних відносин, без яких неможливе існування самого суспільства. За переконанням майже всіх філософів, зло і злочин існували й існуватимуть завжди як атрибут людської цивілізації.

Також важливим питанням в історії філософії є співвідношення природи добра та зла.

У деяких раннях релігіях і добро, і зло трактуються як рівні божества та першопричини світу. Вони мирно співіснують, їм рівнозначно приносять жертви тощо. За іншими давніми переконаннями, зло існує як необхідність відітінити добро, яке в боротьбі обов'язково його перемагає. Для третіх древніх вірувань зло може перевтілюватися й існувати як добро. Таким прикладом перевтілення є християнське уявлення про Антихриста, який під сатанинським впливом прийде в земний світ під маскою добра, видаючи себе за Христа. Четвертою формою співвідношення добра і зла є їхнє абсолютне протиставлення. Так, християнсько-правова доктрина ґрунтується на морально-етичних засадах і розглядає світ у боротьбі добра, зла і гріха. Зважаючи на те, що християнство походить з античного світу, для якого в період розпаду було характерне падіння моралі, поширення несправедливості, насильства, злочинності, а також усвідомлення безсилля перед тиском цієї темної стихії, людство знаходить у ньому віковичну потребу в могутньому і милостивому покровителі. Усесильний Бог творить добро, постійно надаючи можливість оновлення людини, чому сприяють морально-правові заповіді Старого і Нового Заповітів.

На відміну від Античності, де центральною філософемою був космоцентризм, християнство, з його філософією теоцентризму — вперше в історії порушує проблему рівності всіх перед Богом. Це позначається і на правовій доктрині. Так, у римському праві передбачалася різна міра покарання для заможних громадян, простолюдинів та рабів. За один і той же вчинок, наприклад, вбивство, можновладці можуть бути покарані грошовим штрафом, або засланням на острів, простолюдин може понести смертну кару тощо. У християнській же морально-правовій доктрині на всіх, хто скоїв злочин, очікує одне — Божа кара. Критерієм скоєння зла і злочину є два принципи — відступництво від віри і порушення моральних норм. Зміст гріховних дій різний: від блуду, користолюбства, самовихваляння пияцтва, хабарництва, ідолослужіння, ворожби, ересі, безчинства, пустомельства, сміхотворства до вбивства, віроломства, крадіжки, заздрості, брехні тощо. Тобто Біблія диференціює покарання за гріх і за злочин: гріх можна спростувати сповіддю, каяттям, жертвоприношенням, а ось за злочини передбачаються суворіші покарання, диференціюючи їх за видами: за крадіжку, вбивство, перелюбство, тяжкі вчинки. Смертна кара передбачалася за порушення суботи, неслухняного сина, битливого вола, шкоду ближньому й ін. Узагалі, і Християнство зі своєю духовно-моральною доктриною, і римське

право з притаманним йому раціоналізмом, у поєднанні стали основою європейської юридичної доктрини в Середні віки.

Ще одна проблема, навколо якої споконвічно точаться дискусії, — знайти існуючі, можливо, вроджені, або, навпаки, набуті якості і властивості особистості, які спонукають її до злочинної діяльності.

Позиції авторів з цього приводу є протилежними. Науковці Н. Лейкіна, К. Ігошев, А. Сахаров вважають, що особистість злочинця має якісні відмінності від інших людей, тобто вона має вроджені до скоєння злочину якості, фізіологічно-біологічну схильність, а то й спадковість, яка може виявитися під впливом екстремальної ситуації. Так, у минулому столітті навіть велися пошуки гена злочинності. Науковці А. Яковлев, Ю. Блувштейн, І. Карпець повністю заперечують будь-які специфічні властивості, притаманні саме злочинцеві: злочинність пов'язана із зовнішніми соціальними умовами та вихованням людини. Учені — природознавці, фізіологи, генетики, лікарі, психологи, кримінологи, — посилаючись на праці І. Павлова, Ч. Дарвіна та ін. (Е. Бойко, І. Ной, М. Амосов, М. Стручков, Б. Утевський та ін.), стверджують, що існують вроджені, наслідувані ще від тварин, антисуспільні почуття жадоби, заздрості, егоїзму, потягу до групового способу життя, що є підставою говорити про соціально-корисливі і соціально-негативні інстинкти та задатки в людей. Не тільки біологи, а й психологи, кримінологи доволі ґрунтовно виявили залежність психоемоційної діяльності людей від фізіологічних процесів, що відбуваються в організмі людини. За їхнім переконанням, не тільки соціальні, а й біологічні чинники людини є основою скоєння злочину.

Психологи А. Леонтьєв, К. Платонов, В. М'ясищев, Ш. Ауєрбах та ін. з'ясовуючи проблему взаємозв'язку соціального й біологічного в злочинній поведінці людей, соціальну патологію злочинця поставили як центральну проблему кримінальної психології для того, щоб з'ясувати механізм впливу одних і тих же соціальних чинників на різні типи соціальної поведінки. Однакові соціальні умови одних людей підштовхували до злочину, а інших — до героїства тільки тому, що кожна людина має власну генетичну організацію, єдиний особистий спосіб реагування на соціальний вплив середовища. Крім того, науковці (Ю. Антонін, С. Бородин, В. Ємельянов, А. Закарлюк та ін.) встановили відповідність між злочинною поведінкою та набутими психічними аномаліями, до яких належать алкоголізм, психопатія, олігофренія, наркоманія, шизофренія, епілепсія, черепно-мозкові травми, які стимулюють кримінальні дії особистості. Проте про особистість злочинця можна говорити, маючи на увазі лише тих людей, які професійно скоюють злочини. Це також маніакально схильні до злочину люди, які свідомо вважають себе винятковими жадливими постатями і мають власне морально-філософське виправдання. Історія знає таких особистостей — Нейрон, І. Грозний, Гітлер, Сталін, маніакальні вбивці й ін., завдяки психічним аномаліям яких постраждала безліч невинних людей.

У цілому, завершуючи огляд дискусії щодо співвідношення біологічного та соціального в природі злочину й злочинності, можна науково констатувати, що в людині від народження не існує злочинного гена або генетичного коду, які є причиною скоєння злочинів та існування злочинної особистості. Проте людина має певні психофізіологічні якості, які при взаємодії з певними соціальними чинниками можуть виявитися як злочинна поведінка, основою якої все ж таки є соціальні потреби й інтереси. У скоєнні злочину біологічні передумови не можуть бути первинними стосовно соціальних, адже поведінка людини формується в соціальному середовищі, несприятливі умови якого можуть бути нейтралізовані. Про вродженого злочинця можна говорити тільки у випадках, коли люди на підставі взаємозв'язку соціобіологічних і психофізіологічних властивостей вчиняють злочини і судово-психіатрична експертиза підтверджує цілеспрямованість їх жорстоких патологічних дій з метою насолоди, а також професійно займаються злочинною діяльністю. Щодо схильності до протиправної поведінки психічно хворих людей, то вона не є злочинною, адже вона не осудна і не класифікується як злочин у кримінальному праві.

Отже, розвиток філософських поглядів на зло і злочинність свідчить про те, що люди не звикли до існування зла і спрямовують свої духовні сили на пошуки його джерел, природу, вразливі місця [2, с. 13–44].

Другим аспектом філософського осмислення такого явища, як соціально-педагогічна робота з неповнолітніми злочинцями, є обґрунтування філософських основ покарання.

Тема покарання — одна з найдавніших в історії філософсько-правової думки. У різні часи розвитку людства питання про цілі, засоби, підстави та результати покарання цікавили багатьох видатних мислителів, учених-гуманістів, державних діячів. У їхніх працях даються відповіді на наступні запитання: 1) хто має реальну владу призначати злочинцям кару? 2) чи ця влада просто є фактичними відносинами між господарем і підлеглим, чи вона має правову основу? 3) на чому ґрунтується право карати злочинця? 4) у чому полягають цілі покарання? та ін. Відповіді на ці запитання ми намагалися знайти в сучасних дослідників феномену покарання в історико-філософському аспекті.

Хто ж має право і владу карати злочинця?

У первісному, досупільному устрої напад людини на людину викликав реакцію безпосереднього захисту, використання охоронних заходів проти нападника, а спричинений біль породжував інстинктивне бажання помсти, сплати тим же, знищення ворога й охорона себе в майбутньому від подібного. Такий захист і розправа, яку ми можемо спостерігати й у тварин, мала фактичну, випадкову, але не правову основу. Переживши стадію «війни всіх проти всіх», люди усвідомлювали необхідність мирного співіснування, яке могло здійснюватися через встановлення єдиних норм, що захищають загальні інтереси та можливість карати порушників цих норм. Це призвело до створення

держави з її принципом власності над окремою особистістю. Спочатку каральна функція влади здійснювалася через представників, першими з яких були постраждала людина та її родичі, оскільки спочатку під злочинном розумілася шкода, завдана особистості з обов'язковою помстою. Помста вважалася не тільки правом, а й обов'язком перед суспільством. Практично в усіх давніх законодавствах («варварських правдах») наявна ідея помсти за законом Таліона «Око за око, зуб за зуб», що полягає в обміні рівних можливостей, в обміні зла на зло.

Покарання як реалізація каральної влади наявна в усіх народів з того часу, коли в них виникають зачатки державної організації. Проте чи має право держава карати своїх підлеглих, завдаючи їм страждань, і якщо має, то на чому ґрунтується це право?

В історії означеного питання існує багато точок зору. Перша група таких теорій заперечує свободу волі людини й її прихильники вважають, що людина у своїй злочинній поведінці детермінована зовнішніми обставинами: психофізичними, соціальними або «Божественним началом». Прихильники цієї концепції заперечують у покаранні момент сплати за злочин і вважають, що злочинна поведінка людини може бути змінена, «вилікувана» сприятливими зовнішніми умовами або може бути прогнозованою.

Друга група теорій заперечує право держави на покарання, зважаючи на те, що відповідальність за злочин має нести не тільки людина, що його скоїла, а й суспільство, що виховало цього злочинця. Прихильником такого гуманістичного погляду був Роберт Оуен, котрий вважав, що джерелом криміналізації бідніших класів суспільства є спосіб їх життя. Провину за це він покладав на державу, яка не змогла організувати життя людей на розумних началах. Унаслідок цього він дійшов висновку, що держава не має права мстити та карати, змушувати страждати тих, кого вона довела до злочинів, а повинна зосередитися на виховних функціях.

Обидві теорії не набули поширення, передусім, через неможливість їх практичної реалізації, а також теоретичної суперечливості. Набагато більше прихильників має третя група теорій, що визнає право держави карати. Оскільки суб'єктом злочину є суспільство, що являє собою органічну єдність індивідів, то й підґрунтя права карати слід шукати або у властивостях окремої особистості як частини суспільства, або властивостях самого суспільства. У свою чергу, особистість можна розглядати в трьох аспектах: психофізичному, моральному, розумовому. Зважаючи на це, можна виділити три напрями в теорії покарання.

1. Обґрунтування права покарання з урахуванням чуттєвої природи людини. Людина діє подібно до тварини, яка інстинктивно кидається на все те, що завдає їй болю та страждання. Проте в людини є розум, тому з виникненням держави покарання використовується як засіб для досягнення розумних цілей, хоча підставою для нього все ж таки є чуттєві прояви людини. Цим пояснюється задоволення людини з приводу

так званого «торжества правосуддя», задоволення постраждалого від покарання свого кривдника.

2. Відшукування підстав права покарання в моральній природі людини. На цьому ґрунтується «абсолютна теорія покарання» І. Канта. Відповідно до поглядів І. Канта, ми не пізнаємо світ таким, який він є сам по собі, світ є «річ у собі», а те, що ми пізнаємо, зумовлено вродженими а рїорі чутливістю, здоровим глуздом та розумом. Структурі розуму, що пізнає, відповідає й наша практична діяльність. Практичний розум, спрямований на реалізацію в навколишньому світі того, що створено теоретичним розумом, самостійно, незалежно від досвіду, виробляє для волі закони, які вона намагається виконувати. Кант називає такі прояви розуму категоричними імперативами, вродженими безумовними вимогами, які, як ідеї чистого розуму, не доведені, а очевидні для нашої совісті як незаперечний факт. Ці вимоги апріористичні й формальні, тобто зумовлені формами нашого розуму. Наша справжня свобода полягає в підпорядкованості нашої волі вимогам практичного розуму. Однією з незмінних ідей практичного розуму є ідея каральної справедливості: кожному віддається по справах його, будь-який злочин повинен бути покараний. «Каральний закон є категоричним імперативом,» — заявляв Кант у своїй «Метафізиці звичаїв». Закони держави реалізують вимоги практичного розуму — поєднати в суспільстві свободу кожного зі свободою всіх. Злочин посягає й на нашу загальну свободу, й на свободу окремого громадянина, тому він несумісний з вимогою категоричного імперативу та має бути покараним. Вимога покарання злочинця абсолютна й не може мати будь-яких утилітарних цілей, оскільки злочинець — людина вільна, а мета сама по собі не може зводитися до рівня позбавленої розуму речі. Покарання — це не тільки право, а й обов'язок держави, оскільки захист справедливості є суттю його існування. Отже, за Кантом, право покарання обґрунтовується виключно моральною вимогою, що існує а рїорі без будь-яких доведень. На думку сучасників, суперечливий момент учення Канта про покарання — невизначеність у відмежуванні моралі від права, необґрунтованість права держави бути виконавцем моральних вимог.

3. Виведення права карати з розумових властивостей людини. Найвідомішим представником цього напрямку є Г. Гегель. Він вважав, що концепція Канта малодозагова, посилення тільки на моральне почуття довольне, а право має бути непорушним, ґрунтуватися на безперечних підставах. Такою підставою для Гегеля були властивості людського мислення, закони логіки та, перш за все, закони тричленного діалектичного розвитку ідеї, які є законами не тільки мислення, а й буття. Право є зовнішньою формою, що сприймається розумом та регулюється людськими стосунками за принципом вільної й розумної волі. Зміст цієї волі є добром, джерело якого — в розумі. Право є чимось необхідним і вічним, що існує в собі й для себе, воно є творінням творця. Людина є провідником цього творіння. Право — це здійснення розумності

свободи, єдина дійсність, тому за своєю сутністю непорушне. Злочин є негативним явищем, що містить умови власного знищення. Злочин як нерозумність не має права на існування й тому підлягає покаранню та знищенню. Покарання — це заперечення заперечення, відновлення правового порядку, логічний атрибут злочину. Каральна діяльність, за Гегелем, є діалектичним процесом розвитку ідеї, логічним відновленням права. Держава має право карати, оскільки вона сама є органом права як абсолютної справедливості. У вченні Гегеля, на думку науковців, є деякі сумніви: по-перше, не доведене те, що право завжди розумне і є втіленням абсолютного блага (в історії багато прикладів, коли виконання зовнішньо справедливих законів породжувало страждання й шкоду); по-друге, якщо злочин має уявне, вигадане існування та виявляє свою нікчемність тільки через покарання, то чому покарання — це спричинення реального позбавлення та страждань злочинця; може достатньо просто констатувати факт нікчемності? І чому потрібне покарання, якщо злочинець визнав свою провину і знищив розлад власної злочинної волі з розумною загальною?

Теорії, що вишукували підставу покарання в природі людського суспільства, Н. Таганцев умовно поділяє на формальні й матеріальні.

Формальні теорії, що досліджували підстави в умовах виникнення людського суспільства, можна поділити на теологічні й соціологічні.

1. Теологічні теорії проголошують, що право карати має Бог. Відповідно до релігійних учень, Бог не тільки створив Світ з його фізичними законами, а й надав закони моральні. Злочинець, здійснюючи злочин, постає проти Волі Божої, тому заслуговує на покарання. Для захисту своїх заповідей Бог дав нам державу, влада в якій установлена Богом. Подібно до Бога, який засуджує в потойбічному світі, держава засуджує у світі земному. Ця теорія не може бути перевіреною з наукової точки зору, оскільки її положення — у сфері віри. Також незрозуміло, як заповіді Божі можуть екстеріоризуватися як соціальні інститути, що безпомилково визначають вироки? В історії існує багато прикладів, коли іменем Бога приховувалися несправедливі вироки та злочини.

2. Соціологічні (договірні) теорії свідчать, що право карати — з первісного договору, за яким кожний, хто домовляється, передає державі владу. Кожний громадянин зобов'язується не порушувати договір, але на випадок порушення такої обіцянки формується інститут покарання. Цей інститут належить державі, умовою існування якої є підлеглість усіх волі єдиного. Злочин — не тільки завдання шкоди постраждалому, а, передусім, бунт проти держави. Держава має право покарати злочинця, щоб останній став на шлях виконання законів. Прибічник такої теорії Г. Фіхте вводить поняття «договір спокутування (рос. іскуплення)», згідно з яким не тільки держава має право карати злочинця, а й сам злочинець має право бути покараним.

3. Матеріальні теорії вбачають підстави покарання в природі суспільства та покарання. Ці теорії можна поділити на три групи.

А. Теорії, що обґрунтовують право карати як право суспільства на самооборону. Представником цього напрямку є Е. Феррі, котрий доводить, що будь-яка жива істота бореться за виживання, внаслідок чого будь-яка дія, що загрожує або шкодить природним умовам особистого або суспільного існування, викликає з його боку пряму або опосередковану захисну реакцію, яка може допомогти уникнути нападу або знищити можливість нового нападу. Подібна захисна реакція існує як у тварин, так і в людей. У людському суспільстві власний самозахист змінюється на публічний.

Б. Теорії, які розглядають покарання як утілення ідей справедливості державою. Використання покарання виправдовується владою і перевагою того, хто карає, над тим, кого карають. Влада карати ґрунтується на визнанні суспільства здійснювати моральний порядок.

В. Теорії, що проголошують ідею права як основу права покарання. Необхідним елементом суспільного буття є правовий порядок, що потребує охорони від посягань. Держава як форма суспільного об'єднання людей устанавлює норми поведінки, правопорядок, що впорядковує спільне життя. Норми права є вираженням інтересів індивідів. Покарання є охороною цих інтересів й устанавленого укладу життя [3].

Отже, розглянувши декілька світоглядних позицій щодо обґрунтування права покарання, можна дійти деяких висновків. Усі дослідники одноставні в тому, що покарання — це соціальне явище, зумовлене цілями та завданнями людського суспільства. Будь-яке суспільство створює певний уклад життя, захищаючи за допомогою правових норм цінності й інтереси суспільства та його членів. Посягання на правопорядок обмежується покаранням, що є прерогативою держави як представника суспільства. Обґрунтування права покарання властивостями окремого індивіда приводить до визнання принципу Таліона «око за око», проте не може бути основою правопорядку, оскільки спричиняє «війну всіх проти всіх». Також не можна шукати підґрунтя для покарання в Божому началі, оскільки воно перебуває в площині віри та в рамках людської суб'єктивності тощо. Вочевидь, основи права покарання слід шукати не поза людським світом і не в окремих аспектах людської природи, а в самій сутності буття людини. Норми права не привнесені в людське життя «зверху», і не притаманні людині із середини, вони є природним і необхідним результатом взаємодії індивідуальних інтересів людини й суспільства. Покарання — це правова санкція. Правовий характер покарання обмежує каральну владу, регламентуючи характер покарання. Закон декларує те, в яких випадках вони підлягають покаранню, а державній владі — у яких випадках вона повинна здійснити своє право на покарання. Покарання здійснюють соціальні інститути, воно ґрунтується на правових основах, забезпечуючи правову охорону. А право, будучи породженням суспільного буття людини, слугує захистом від конкретних проявів шкоди, завданої людині людиною. Тому покарання — не тільки логічний наслідок злочину, реакція на нього,

а й протидія джерелам злочину, дієвий засіб його запобігання. У цьому наша принципова позиція щодо філософського розуміння й призначення покарання.

Отже, розкривши філософські основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями, ми використали перший рівень методологічного осмислення досліджуваної проблеми. Подальше наукове дослідження присвячуватиметься розкриттю сутності і змісту соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, що можливе при використанні загальнонаукового та конкретно-наукового рівнів методологічного знання.

Список літератури

1. Краевский В. В. Методология педагогического исследования : пособ. для педагога-исследователя / В. В. Краевский. — Самара : Изд-во СамГПИ, 1994. — 165 с.
2. Микитчик О. В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України ; Олександр Васильович Микитчик. — К., 2002. — 202 с.
3. Сулонов П. Е. Философские аспекты проблемы правового принуждения (теоретико-мировоззренческие аспекты проблемы наказания) : монография / П. Е. Сулонов. — Екатеринбург : Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2002. — 100 с.

Надійшла до редколегії 14.06.2010 р.

УДК 37.013.42

Н. А. ВАСИЛЕНКО

ВПЛИВ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР НА ФОРМУВАННЯ АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКА

Розкрито специфіку впливу комп'ютерних ігор на формування аддиктивної поведінки підлітка, яка, зокрема, полягає в: значному поширенні азартних ігор, залученні до їх сфери комп'ютерних засобів; модернізації ігор, пристосуванні їх до психіки підлітків; високому рівневі сприятливості підліткового віку для формування комп'ютерної залежності; зв'язку ігрової комп'ютерної аддикції та порушень адаптації підлітків.

Ключові слова: *підліток, ігрова залежність, комп'ютерна аддикція.*

Раскрыта специфика влияния компьютерных игр на формирование аддиктивного поведения подростка, которая состоит в: широком распространении азартных игр, привлечении к их сфере компьютерных средств; модернизации игр, приспособлении их к психике подростка; высоком уровне восприятости подросткового возраста для формирования компьютерной зависимости; связи между игровой компьютерной аддикцией и нарушением адаптации подростков.